

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Mogyoródi Emese

A Szókratész-per

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

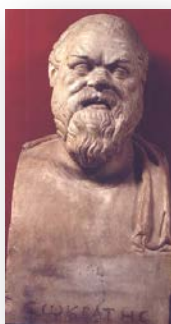
EFOP-3.4.3-16-2016-00014

A SZÓKRATÉSZ-PER

Dr. habil. Mogyoródi Emese

4. Téma

Szókratész élete és filozófiája

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

4. TÉMA: SZÓKRATÉSZ ÉLETE ÉS FILOZÓFIÁJA

Mogyoródi Emese

2. Lecke
Szókratész
filozófiája 1.

20 - 25
PERC

Említettük, hogy Szókratész filozófiájának történetileg hiteles rekonstrukciója az elsődleges források ellentmondásossága miatt nehézségekbe ütközik, különösen elhatárolása Platónétól, aki egyébként a legbővebb tudósítónk rá vonatkozóan. Történeti helyzetük, illetve ennek megfelelő elméleti és gyakorlati céljaik alapján azonban valószínűsíthetőek a történeti Szókratész filozófiai meggyőződései és módszerei, melyek közül a legfontosabbak az alábbiak.

Lásd: 3.
Téma, 1.
Lecke

1. Filozófiai dialógus (a szókratészi „dialektika”)

Szókratész forrásaink egybehangzó tanúsága szerint előszeretettel beszélgetéseket (*dialogosz*) folytatott, mégpedig válogatás nélkül bárkivel, legyen az elismert vezető (államférfi), intellektüel (költő, jós, szofista, szónok, filozófus, orvos), mesterember (pl. cipész), ifjú vagy idős, magánházakban, a piacon (*agora*), a tornacsarnokokban (*gimnaszion*), bárhol és bárkivel, aki szóba állt vele.

Ez azonban nem könnyed csevegés volt, hanem egy meghatározott tematikát és módszert követett. Szókratész

elsősorban az emberi kiválóságról, vagy erényről (*areté*) beszélgetett, mégpedig

areté (gör.)
„kiválóság, erény”; a főnév nem kizárólag az erkölcsi kiválóságra utal, hanem bármilyenre (például esztétikaira, azaz a szépségre).

általában annak, vagy egyes alfajainak (pl. bátorság, mértékletesség, istenesség) meghatározására (definíciójára) törekedve.

Az alkalmazott módszer sem volt elterjedt: egy kérdés-felelet formájában zajló diskuszióról volt szó, ami – ha prótagoraszi eredetű is volt esetleg – egy speciális „vizsgálódás” (elenkhoz) keretében zajlott:

Lásd: 2.
Téma, 1.
Lecke

elenkhoz (gör.) „vizsgálat, ellenőrzés, cáfolat”
Szókratész jellegzetes dialógikus módszere, melynek révén kimutatja beszélgetőpartnerei nézeteinek ellentmondásosságát. A „szókratikus” dialógusokat ezért „elenkhtikus” dialógusoknak is nevezik.

- a kérdező (többnyire Szókratész) kérdéseket tesz fel (jellegzetes formája: „Mi az X?”, ahol is „X” valamelyik erény, vagy maga az erény), és
- arra kéri partnerét, hogy adjon róla meghatározást, aki ezt meg is teszi;
- további kérdések keretében kimutatja, hogy bizonyos, egyéb, a partner által megadott meghatározásból következő (vagy egyéb, általa elfogadott) nézetei helytelenek (valamilyen szempontból nem elfogadhatóak), és/vagy ellentmondanak az eredeti meghatározásnak; ezért az eredeti meghatározást el kell vetniük;
- a beszélgetőpartner arra kényszerül, hogy új meghatározást adjon a kérdéses tárgyról;

aporia (gör.) „(gondolati) kiüttlanság, zsákutca”; a „szókratikus” dialógusokat „aporetikus” dialógusoknak is nevezik

- erről a meghatározásról (és a továbbiakról) Szókratész ugyanezzel a módszerrel kimutatja, hogy tarthatatlanok;

- végül a beszélgetőpartner **gondolati kiüttlanságba kerül (aporia)**, és – bevallja, vagy nem vallja be – kiderül, hogy valójában fogalma sincs az adott erény természetéről vagy mibenlétéről.

A korai platóni, ún. „szókratikus” dialógusok rendre ezzel a **negatív végeredménnyel** zárulnak: **nem tudjuk meg**, mi a bátorság, az istenesség, stb. Legfeljebb azt tudtuk meg, mi nem. Az eljárásnak azonban megvan az értelme.

Noha Szókratész ragaszkodik a módszerhez – mely szigorúan a logika és a racionalitás elveire épül –, az erkölcsi fogalmak definíciója iránti érdeklődése nem elméleti vagy tudományos, hanem **gyakorlati**:

- 1.) a kor politikai vitáiban gyakorta használtak olyan **érték- vagy erényfogalmakat** (igazságosság, bátorság, mértékletesség, kiválóság), amelyeknek tisztázatlan volt a jelentésük; az erkölcsi fogalmakkal kapcsolatos zavarok azonban **megakadályozták az értelmes vitát** (például azért, hogy a felek „elbeszéltek egymás mellett”), illetve a rájuk vonatkozó **igazság kiderítését**, vagy a velük kapcsolatos **konszenzusra jutást**;
- 2.) ráadásul a *nomosz* vs. *phüszisz* vitában **a phüszisz képviselői** (a „naturalisták”) azt állították, hogy **az efféle fogalmaknak nincs természetes alapja**, pusztán emberi konvenciók, amelyek kultúráról kultúrára, korról korra változnak; így **nem is lehet általános fogalmukat tisztázni**.

Lásd: 2.
Téma, 5.
Lecke

1.) Szókratész úgy gondolta, hogy (akár az egyén, akár a társadalom szempontjából tekintett) **jó élet mibenlétének kiderítése** érdekében végzett definíciós vizsgálódásainak **egzisztenciális jelentősége van**:

„NIKIASZ: Úgy látom, nem tudod, hogy aki Szókratész szavainak a közelébe jut, mintegy a vele társalgók családjába, **az beszélgetésre kényszerül**. S bármiről kezd is beszélgetni, egyfolytában Szókratész vezeti őt, körbe-körbe, és nem is hagyhatja abba a beszélgetést, **amíg el nem jut odáig, hogy számot ad önmagáról: arról, hogy hogyan él most és hogyan élt azelőtt**. ... Úgy gondolom, nem rossz, ha emlékeztetnek bennünket arra, amit helytelenül tettünk vagy teszünk. Élete további részében előrelátóbbá válik, aki nem fut el ez elől, hanem – Szolón szavával – **amíg csak él, kívánja és nagyra tartja a tanulást, és nem hiszi azt, hogy az öregség önmagában elegendő ahhoz, hogy megjöjjön az eszünk. Számomra se nem ismeretlen, se nem kellemetlen, ha Szókratész megvizsgál**” (Platón: *Lakhész* 187e-188b, ford. Steiger Kornél).

2.) A szofisták értékekre vonatkozó szkepszisével (nihilizmusukkal, relativizmusukkal, vagy szubjektivizmusukkal) szemben Szókratész meggyőződése volt, hogy

- **az értékek (erények) nem relatívak vagy kontingensek, hanem létezik lényegük** (*eidosz*: „forma”), és ez a lényeg valósul meg minden egyes erényes cselekedetben;
- ez a lényeg **racionálisan megismerhető**, illetve megvitatható;

- ismerete **szükséges annak eldöntéséhez, hogy egy adott, konkrét cselekedet alájuk tartozik-e** (pl. a bátorság ideájának/lényegének ismerete szükséges hozzá, hogy eldönthessük, egy adott cselekedet bátor-e);
- ismerete **szükséges hozzá, hogy az adott erénynek megfelelően cselekedjünk** (pl. a bátorság lényegének ismeretében képesek vagyunk bátran cselekedni, enélkül azonban nem);
- sőt, ismerete nem csak szükséges, **hanem elégséges is hozzá, hogy az adott erénynek megfelelően tudjunk cselekedni** (pl. a bátorság lényegének ismeretében képtelenek vagyunk *nem* bátran viselkedni).

A szókratészi fogalmi meghatározás valószínűleg inspirálta Platón **idea elméletét**. Azt feltételezi, hogy az egyes erényeknek létezik **lényegük**, mely gondolatilag megragadható és racionálisan meghatározható.

2. Erkölcsi intellektualizmus; „szókratészi ikerparadoxon”

A szókratészi **„dialektika”** (vagyis a dialogikus, az erények definíciójára törekvő párbeszéd) mögött tehát két, egymással összefüggő, paradox tézis áll, amelyek szintén a történeti Szókratésznek tulajdoníthatóak:

- 1. **„az erény tudás”**

A(z erényekre vagy a Jóra vonatkozó) **tudás**

1.) **szükséges** feltétele az erényes cselekvésnek,
(ha pl. nem tudom, mi a bátorság, nem lehetek *valódi értelemben* bátor)

- 2. **„senki sem vétkezik készarva/tudva”**

(a **„fegyelmetlenség”, „akaratgyengeség”** vagy az **„önuralom hiánya”** [*akraszia*] **tagadása**).

2.) és egyúttal **elégséges** feltétele is.

(ha tudom, mi a bátorság, akkor *képtelen vagyok* gyáván viselkedni)

A szókratészi dialektikának tehát van egy általános ismeretelméleti, de egzisztenciális tétellel rendelkező oldala:

- Egy adott tárgykörre vonatkozó helytelen (hamis) elgondolásaink vagy fogalmaink útjában állnak a helyes ismeretek megszerzésének; ezért a tudattartamainkra (vélekedéseinkre, meggyőződéseinkre) vonatkozó kritikai reflexió a tudás megszerzésének legelemibb feltétele. Főként szükséges értékítéleteink kritikai vizsgálata (például a helyesre és helytelenre, a jó és a rossz életvitelre, stb. vonatkozóan), hiszen ezek határozzák meg preferenciáinkat, ezen keresztül pedig törekvéseinket, cselekvéseinket:
- ezért kell az erényeket megismerni, ha valóban jó életet akarunk élni, és életstratégiánkat, választásainkat nem hamis meggyőződésekre, illúziókra kívánjuk alapozni.

i
A gondolkodás a lélek önmagával folytatott beszélgetése
(*Theaitétosz* 189e-190a, *A szofista* 263e-264b).
Szókratész tehát gondolkodni tanít, nem pedig ismereteket ad át.

Másfelől az erkölcsi intellektualista tézisek felől érthető meg a szókratészi dialógus erkölcsi jelentősége is:

- Ahhoz, hogy erényesek lehessünk, meg kell ismernünk az erényeket, racionális (adekvát, releváns és ellentmondásmentes) meghatározásukon keresztül. Ha nem ismerjük az erényeket, valódi értelemben véve nem lehetünk erényesek. Ha pedig megismertük őket, akkor már képtelenek vagyunk nem erényesen viselkedni.
- Ebből az is következik, hogy az erények megismerése erkölcsi kötelességünk, hiszen enélkül nem lehetünk erényesek.

Ez azonban felveti a kérdést, vajon akkor elégséges-e az aporetikus (elenkhtikus) módszer?

A szókratészi dialektika pozitív oldala: „maiéutikus” („bábáskodó”) módszer:

i
maia, maié (gör.) „bába” – Szókratész a *Theaitétosz*-ban (149a) azt állítja, hogy anyja bába volt, és maga is ezt a mesterséget űzi, csak nem gyermekeket, hanem ismereteket segít világra.

- a szókratészi beszélgetés végső célja az **elenkhoszon** keresztül a helytelen vélekedésektől való megszabadítás, az erények ismerete iránti **vágy felkeltése**, és végül **a helyes ismeretek megszerzése**.

„Azt gondolhatnánk, hogy Szókratész szerint a jó, az erényes élet **az igazság folytonos kutatásában áll**, mely lényegénél fogva lezárhatatlan folyamat, és cáfolataival e vizsgálódó életforma irányába próbálja terelgetni vitapartnereit. Ám ennek ellentmond az erény **rendszeres tudásként** való felfogása, és az, hogy az élet vezetését az erényre kellene alapoznunk. Szókratésznek eszerint egy további, ambiciózusabb célja is lehetett eljárásával. **Feltételezhetette, hogy a helyes vélemények eleve benne rejlenek a lélekben**, csak éppen hamis vélemények is keverednek közéjük, és hogy a cáfolat módszeres alkalmazásával **megszabadulhatunk a hamis vélekedésektől**. Ezen a módon tudásra tehetünk szert, ami már kiállja a keresztkérdések próbáját” (Boros G. szerk.: *Filozófia*. 72. o. – Bene László).

- a tanulás tehát nem egyéb, mint **visszaemlékezés** (*anamnészis*);
- a cáfolat (*elenkhosz*) a visszaemlékezést készíti elő a hamis vélekedésektől való **megszabadítás** révén
- ⇒ a lélekben rejlő helyes ismeretek felszínre hozása.

További olvasmányok:

Kaufmann, Eva-Maria: *Szókratész*. Ford. Deréky Géza. Magyar könyvklub, Budapest 2001, 83-104.

Hadot, Pierre: *A lélek iskolája*. Ford. Cseke Ákos. Kairosz könyvkiadó, Budapest 2010, 27-36.

Ellenőrző kérdések:

1. Mit jelent, illetve mit foglal magában a szókratészi „dialektika”? Mi a célja?
2. Milyen lépésekből áll az elenkhtikus módszer?
2. Mi az általános ismeretelméleti, illetve erkölcsi jelentősége ennek a módszernek?
3. Milyen tételeket foglal magában a szókratészi „ikerparadoxon”?
4. Milyen módszer egészíti ki a szókratészi aporetikus módszert, és mi a jelentősége?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Miért elégtelen az elenkhtikus módszer a tudás megszerzésében?
2. Miért kérdőjelezhető meg az értelmezés, miszerint Szókratész számára a filozófia az igazság folytonos kutatása, anélkül, hogy reményünk volna megszerzésére?